

I Congrés Litúrgic de Montserrat: vincle entre litúrgia, arquitectura i art

Ricardo Gómez Val

Doctor en arquitectura. Professor de la Universitat Politècnica de Catalunya

Bartomeu Jané i Areny

Pontifici Institut Litúrgic de Sant Anselm (Roma)

LA CELEBRACIÓ DEL I CONGRÉS LITÚRGIC DE MONTSERRAT s'emmarca en un període a bastament fructífer per Catalunya, com fou la Renaixença i a la vegada n'és conseqüència.¹ En ell, aflora un catalanisme de marcat to catòlic que girarà especialment al voltant d'una persona de gran rellevància, el bisbe de Vic Josep Torras i Bages, juntament amb altres personalitats com ara Mn. Jacint Verdaguer o el poeta Joan Maragall, entre altres.

Aquest corrent serà fruit de l'onada de romanticisme que impregnarà tota la societat catalana, en una major recerca de les arrels més fondes, indagant en el record medieval de la influència estesa per tota la Mediterrània. A més, tenint en compte un ambient econòmic procliu amb bonança econòmica i l'aparició de mecenes que, conjuntament amb un escaient context social, ajudarà a l'aparició de mitjans de comunicació de forta connotació religiosa o a la creació de moviments apostòlics seglars.² Posteriorment, ja a la darrera dècada del

1. Cf. J. BADA, *Història del cristianisme a Catalunya*, Barcelona 2005, ps. 209-215.

2. Es dona lloc a la creació de revistes, entre altres: «Lo Missatger del Cor de Jesús», fundada el 1866 per inspiració del bisbe de Vic Josep Morgades, o «La Veu de Montserrat» de l'any 1878 pel capellà vigatà Jaume Collell. També es creen diferents moviments, com ara: «La Lliga espiritual de la Mare de Déu de Montserrat» fundada l'any 1899 pel bisbe de Vic Josep Torras i Bages.

segle XIX, tot això es veurà afectat amb la pèrdua dels mercats colonials (1898), amb la crisi de la fil·loxera i la protesta del món agrícola... que desencadenarà en una crisi financera i social amb repercussió al camp de la indústria i amb un conseqüent augment del terrorisme en detriment de les diferents manifestacions de dimensió religiosa catòlica.³

Tanmateix, en aquells moments, trobem les grans personalitats que amb la seva autoritat renovaran el cristianisme a Catalunya. Cal destacar el dinamisme de l'Església catòlica a Catalunya, on imperen una sèrie de moviments de gran volada, especialment el bíblic i el que ens ocupa, el litúrgic. Aquest entusiasme en el camp litúrgic assentarà les bases per a l'organització del I Congrés Litúrgic de Montserrat, convocat per la Província Eclesiàstica Tarraconense, amb la presidència del Nunci Mons. Ragonesi i amb l'assistència de totes les autoritats eclesiàstiques del moment. Aquest Congrés servirà com a porta d'accés del Moviment Litúrgic a tota la Península, i conduirà a un impuls renovador en el camp litúrgic, expressant en tot moment plena sintonia amb els postulats del Sant Pare.

Ja des d'un començament la vinculació entre litúrgia i art es farà present en el Congrés, com es comprova en la carta que envia l'Arquebisbe de Tarragona a l'Abat de Montserrat: «Celebrat alegrement el Congrés d'art cristià a la gran ciutat catalana, raonable és que els seus organitzadors fossin els encarregats d'assegurar la present celebració del de Litúrgia, art tan bell com pràctic, on l'esperit cristià es revela de manera més genuïna i indubtable.»⁴ Igualment, el Dr. Torras i Bages, en la seva carta dirigida al president de la Junta Permanent del Congrés, deixa escrit que «la Litúrgia és l'art cristià per excel·lència, perquè la Litúrgia és l'art de comunicar a l'home la influència divina, i aquest art l'Església en dóna una pauta, humil i sobirana, i en conformitat amb ella alimenta al poble cristià, amb

3. Per entendre el context, llegiu, J. MARAGALL, *La Iglésia Cremada* «La Veu de Catalunya», 18 de desembre del 1909.

4. Trad. Carta de l'Arquebisbe de Tarragona, Card. Antolín López Peláez, a l'Abat de Montserrat. «Vida Cristiana», 2, 1914, p. 95.

L'Art religiós no es pot comprendre ni estimar, en cap de les seves manifestacions, si no es compren i s'estima degudament la Sagrada Litúrgia; ni serà art ni serà res, si no va informat d'esperit genuïnament litúrgic.

nodriments vivificants».⁵ O finalment també en la carta que envia el bisbe d'Urgell beneint l'organització del Congrés i afegint, «així com l'art religiós, suprema expressió de l'art pròpiament cristià, té la seva única raó d'ésser en la Sagrada Litúrgia, així també han de tenir-la per nord els Congressos d'Art Cristià, si volen fer tasca profitosa: de manera que creiem fermament que aquesta que ara aneu a començar és l'obra fonamental i de més transcendència. L'Art religiós no es pot comprendre ni estimar, en cap de les seves manifestacions, si no es comprèn i s'estima degudament la Sagrada Litúrgia; ni serà art ni serà res, si no va informat d'esperit genuïnament litúrgic».⁶

En aquest context i prenent de referència el I Congrés Litúrgic de Montserrat, ens detindrem en quatre personatges i en les seves respectives al·lusions entre litúrgia, arquitectura i art en el món del sacre, i com influïren les seves posicions en aquest moment històric.

Dr. Pere-Joan Campins i Barceló, propagador del Moviment Litúrgic

El Dr. Campins, bisbe de Mallorca (1898-1915), fou un personatge excel·lentíssim en la difusió de la litúrgia. Tal i com remarca, Mn. Joan Quetglas, quan afirma en el seu article:⁷ «Tot un llibre es podria

5. Carta del Bisbe de Vic, Dr. Torras i Bages al President de la Junta Permanent del Congrés. «Vida Cristiana», 3, 1915, p. 141.

6. Carta del Bisbe d'Urgell, Dr. Joan Benlloch i Vicó, al President de la Junta Permanent del Congrés. «Vida Cristiana», 3, 1915, p. 142.

7. J. QUETGLAS, *L'Illm. Dr. Campins com Bisbe de Mallorca*, «Quaderns de Vida Cristiana», núm. 6, 1915, p. 285.

El bisbe Dr. Campins s'entrevistà amb A. Gaudí i li exposà les seves idees de reforma, mostrant-li a l'arquitecte els textos de litúrgia i llur interpretació.

escriure sobre la restauració litúrgica en el gloriós pontificat del Dr. Campins. [...] Començà en els primers temps de son pontificat i continuà el Dr. Campins treballant sempre amb constància enèrgica i inflexible en la prossecució del renaixement litúrgic que ha donat en nostra diòcesi de Mallorca magnífics resultats.”

Fou un gran entusiasta en la promoció de la participació del poble en la litúrgia, fruit de la seva preocupació per instruir el poble en la pràctica del Motu-propri del Sant Pare Pius X, «Tra le sollecitudini» (1903), i connectà ràpidament amb el moviment litúrgic que s'anava despertant en el Principat, i que preparava el I Congrés Litúrgic de Montserrat.

Com afirma P. Adalbert Franquesa o.s.b.,⁸ en efecte, la gran reforma del Dr. Campins fou la restauració de la Seu de Mallorca, projecte encomanat a l'arquitecte Antoni Gaudí. El bisbe tenia molt clares aquelles paraules del Sant Pare, quan afirmava: «L'art litúrgic serà més sant quan més íntimament unit estigui a l'acció litúrgica.»⁹

El punt de partida fou el 19 d'agost del 1901; quan el bisbe Dr. Campins s'entrevistà amb A. Gaudí i li exposà les seves idees de reforma, mostrà a l'arquitecte els textos de litúrgia i llur interpretació. A partir d'aquell moment, i aprovat el projecte pel Capítol de Mallorca, Gaudí prosseguí amb l'execució del projecte.¹⁰

8. Cf. ADALBERT FRANQUESA O.S.B., *Alguns aspectes del I Congrés Litúrgic de Montserrat*, p. 287. En DALMAU B. – URDEIX, J. (ed.), *III Congrés Litúrgic de Montserrat. Crònica, Al·locucions. Conferències generals i Ponències de les Seccions*, Barcelona, 1993.

9. Cf. PIUS X, Motu Proprio *Tra le sollecitudini*, ASS, 36 (1903), 332.

10. Per a més informació sobre el tema, consulteu: M. GAMBÚS (coord.), *La Catedral de Mallorca és el document. La Reforma de Gaudí cent anys després*. Col·lecció Seu de Mallorca, 10, 4 vols., Publicacions Catedral de Mallorca 2015.

Aquest projecte arquitectònic es fonamentava en un pla teològic i litúrgic, assenyalat pel bisbe Dr. Campins en la seva Carta Pastoral.¹¹ La intervenció realitzada entre el 1904 i el 1915 consistí a restituir l'ús litúrgic dels fidels a la nau central de la Catedral, bandejant el cor del mig, i recol·locant-lo a l'absis com una prolongació de la càtedra episcopal, abraçant el presbiteri. També es restaurà la càtedra episcopal gòtica, i es féu visible als fidels mitjançant el trasllat d'un imponent retaule barroc.

El qui fou per a Gaudí mestre en Litúrgia, el bisbe Dr. Campins, morí el mateix any de la celebració del I Congrés Litúrgic de Montserrat, però la seva empremta en aquest esdeveniment es demostrà amb la carta escrita pel Vicari Capitular, Mn. Alcover, dirigida a l'Abat de Montserrat expressant-li la seva adhesió més forta i entusiasta, comunicant-li que un bon nombre de sacerdots de Mallorca participarien al Congrés, presidits pel Mestre de Cerimònies Mn. Joan Quetglas.¹² Al final de la carta oferia amb èmfasi una explicació de la restauració empresa pel bisbe Campins a la Catedral de Mallorca, segons l'exemple de les antigues Basíliques per donar a l'altar la importància primària, que, tal i com explica, féu despertar per tota l'illa un moviment de simpatia envers tota la seva obra, tanmateix, fruit dels postulats de l'emergent moviment litúrgic, que s'augurava com a objectiu satisfactori del present Congrés que tenia lloc a Montserrat. Aquest escrit ens dóna una idea del comprovat èxit posterior de les sessions d'estudi que es desenvoluparan entre els dies 5 i 10 de juliol del 1915.

Mn. Manuel Trens, divulgador de l'Art Cristià

En la qüestió de l'art sacre, el I Congrés Litúrgic de Montserrat hi tingué un influència decisiva gràcies a la participació de perso-

11. P.J. CAMPINS, *Carta pastoral sobre la restauració de la Santa Església Catedral de Mallorca*, «Butlletí Oficial Bisbat de Mallorca» (BOBM), 45 (1904), ps. 247-266.

12. Cf. A.M. ALCOVER, *Adhesions al Congrés*, «Reseña Eclesiástica», 80-81 (agosto-septiembre 1915), ps. 454-455.

Mn. Trens va estar present en totes les discussions litúrgiques que van tenir lloc a Catalunya fins a finals dels anys 60.

nes amb un nivell altíssim. Cal anotar que l'òrgan d'on provenien era el Cercle Artístic de Sant Lluc, associació fundada el 1893, amb un interès en la formació i l'ensenyament de les diferents branques artístiques que tingué una gran influència en els elements litúrgics que es van confeccionar fins ben entrat el segle xx. El seu primer consiliari fou ni més ni menys que el Dr. Torras i Bages, i comptava entre els seus fundadors personalitats com Joan Llimona o Antoni Gaudí.

A conseqüència del Congrés de Montserrat, es constituí dintre el Cercle el grup «Amics de l'art litúrgic», que per l'Advent de 1925 va organitzar la primera exposició d'Art litúrgic, on els millors artistes i arquitectes presentaren llurs obres. I el mateix any 1925, començà la publicació de l'Anuari dels Amics de l'Art Litúrgic, on prendran posició personatges destacats com Mn. Tarré, Mn. Gudiol, Sr. Puig Boada, entre altres, però de manera prominent Mn. Manuel Trens, home profundament enamorat de l'art i de l'arquitectura. Fou un expert coneixedor de totes les avantguardes artístiques que van tenir lloc al llarg de la primera meitat del segle xx, i en destaca el seu interès per actualitzar l'estètic dels elements litúrgics. Aquesta renovació la va fer seguint els postulats del moviment litúrgic. En el Cercle Artístic de Sant Lluc va tenir-hi un paper especial qui va ser el seu consiliari des d'abans de la Guerra Civil fins a passada la meitat del segle xx. Des d'allà, promogué, aconsellà i dirigí la realització de nombroses obres artístiques litúrgiques, orfebrenria, escultura i arquitectura. Mn Trens va estar present en totes les discussions litúrgiques que van tenir lloc a Catalunya fins al final dels anys 60.¹³

13. O. BOHIGAS GUARDIONA, Entrevista inèdita que Ricardo Gómez Val va fer a Oriol Bohigas el dia 15 de novembre de 2012 a Barcelona, en la qual tractaren de les esglésies que Bohigas va realitzar en col·laboració amb el seu soci Josep Maria Martorell.

L'arquitecte Josep Puig i Cadafalch, promotor del I Congrés Litúrgic de Montserrat

El primer acte del Moviment Litúrgic que, sota la direcció dels Prelats de la Província Tarraconense, tingué lloc a la Península fou el I Congrés Litúrgic de Montserrat. I la primera idea que es manifesta de forma constatable d'aquest I Congrés Litúrgic fou obra de l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch. Fou ell qui, arran de la celebració del I Congrés d'Art Cristià¹⁴ a Catalunya, escriví per primer cop al bisbe Laguarda de Barcelona, sol·licitant la celebració d'un Congrés Litúrgic a Montserrat. Existeix l'original de la carta, així com la resposta que el Vicari Capitular de Barcelona envià a l'Abat Marcet de Montserrat, proposant-li l'organització del Congrés. L'Abat acollí amb entusiasme el projecte i hi posà a disposició el Monestir, havent parlat amb el bisbe Laguarda abans del seu traspàs al final d'aquell mateix any 1913.¹⁵

Puig i Cadafalch formà part com a vocal de la Junta organitzadora que es constituí el 25 de novembre del 1914, i també després, com a membre vocal de la comissió executiva del Congrés.¹⁶

La Junta permanent dels Congressos d'Art Cristià a Catalunya presidida per ell mateix, per una banda, i el monestir de Montserrat

14. És interessant conèixer aquest esdeveniment pel seu caràcter de precursor del I Congrés Litúrgic de Montserrat, i les seves conseqüències vinculants entre litúrgia i arquitectura. Es pot llegir, en un dels objectius del Congrés: «[...] encaminar la investigació de ses relacions (referint-se a l'Art cristià) amb el desenrotllament de la litúrgia.» I al parlament final, a mode de cloenda, es llegí un telegrama adreçat al Sant Pare, expressant-li el desig d'assolir la restauració litúrgica de les arts plàstiques i gràfiques, com de la música sagrada. En definitiva, tot un directori d'intencions. El president de la Comissió Executiva fou Josep Puig i Cadafalch, i secretaris, Mn. Lluís Carreras i l'arquitecte Josep Goday. Per a més informació general sobre aquest Congrés, consulteu: *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona 1913-1914, ps. 922-927.

15. Cf. ADALBERT FRANQUESA o.s.b., Alguns aspectes del I Congrés Litúrgic de Montserrat, ps. 288-289. En B. DALMAU – J. URDEIX (ed.), *III Congrés Litúrgic de Montserrat. Crònica, Al·locucions. Conferències generals i Ponències de les Seccions*, Barcelona, 1993.

16. *Programa del Congrés*, Barcelona, p. 16.

Puig i Cadafalch formà part com a vocal de la Junta organitzadora que es constituí el 25 de novembre del 1914, i també després, com a membre vocal de la comissió executiva del Congrés.

per l'altra, varen informar oficialment l'Episcopat del projecte del Congrés i varen demanar-ne l'aprovació. La contesta fou unànime, plena de benediccions i de coratjoses respostes que hi prometien l'assistència.

Com a eminent arquitecte i historiador, per la seva banda, s'encarregà de pronunciar una conferència introductòria a la secció dedicada a la Missa, on parlà sota el títol de «L'estructura litúrgica del Temple». ¹⁷ En ella, desgranà tota una sèrie d'obres antigues d'arquitectura sacra, i hi posà en relleu els elements fonamentals de la litúrgia cristiana existents al llarg del temps.

Tanmateix, més enllà d'aquesta conferència i en un terreny més pràctic, ja de forma posterior al I Congrés Litúrgic de Montserrat, es perfilà com a polític i participant de la Mancomunitat de Catalunya, entitat que va ajudar a recuperar tota una sèrie de monuments, en especial romànics, com les esglésies de la Vall de Boí desconegudes per gran part de la societat en aquells moments. ¹⁸ També prengué part, de forma important, en una sèrie d'associacions de la societat civil catalana, com fou en un primer moment el Centre Excursionista de Catalunya, el qual començà a organitzar sortides al començament del segle XX per donar a conèixer aquests tresors desconeguts del paisatge monumental català. Alhora, ell sempre demostrà al llarg de la seva vida un interès a recuperar diversos exemples de l'arquitectura sacra de Catalunya, tal i com es veié en la seva influència en el moment de restaurar esglésies, fins a la Guerra Civil.

17. Per consultar el resum de la conferència: «Crónica del Congreso», *Reseña Eclesiástica*, 80-81 (agosto-septiembre 1915), 472-473.

18. Aquest esforç es pot trobar, per exemple, en els seus estudis en relació al Monestir de Ripoll.

La passió pel coneixement de la litúrgia en Gaudí no fou a partir del I Congrés Litúrgic de Montserrat, però sí que hi participà amb il·lusió.

La participació de l'arquitecte Antoni Gaudí al I Congrés Litúrgic de Montserrat

Antoni Gaudí s'incorporà al moviment de renovació litúrgica quan, ja des del seu coneixement, formà part de la mesa organitzadora del I Congrés d'Art Cristià de Catalunya, celebrat a Barcelona l'octubre del 1913. Algunes ponències d'aquest Congrés, com ara «L'Art en el Temple» del P. Casanovas o «L'Art i la Litúrgia» de Mn. Josep Tarré, inspiraren Gaudí en la seva forma de tractar l'arquitectura religiosa. L'impressionà el concepte de la litúrgia, com una via d'integració de la religió en l'arquitectura, i s'incorporà amb entusiasme a aquest corrent de renovació com fou el moviment litúrgic, assistint al I Congrés Litúrgic de Montserrat, on més enllà de la seva participació al Congrés no en tenim cap més notícia que la influència que tingué en ell el cant gregorià.¹⁹ En tot cas, la passió pel coneixement de la litúrgia en Gaudí no fou a partir del I Congrés Litúrgic de Montserrat, però sí que hi participà amb il·lusió, essent membre de la Mesa del Congrés. A més, l'unia una forta amistat amb el conjunt dels seus organitzadors, com ara amb el Dr. Lluís Carreras,²⁰ el mestre Millet, l'artista Joan Llimona, però sobretot, per la forta influència que exercia sobre tots ells el mestratge del Dr. Torras i Bages.²¹

El seu interès per la litúrgia no es basava tan sols en un coneixe-

19. Cf. J. CASTELLANOS, *Torras i Bages i Gaudí*, ps. 185-189. En LAHUERTA, J. J. (ed.), *Gaudí i el seu temps*, Barcelona, 1990.

20. A crear aquest ambient tan procliu hi jugà un paper destacat la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, dirigida pel mateix Mn. Lluís Carreras.

21. Cf. ADALBERT FRANQUESA o.s.b., *Alguns aspectes del I Congrés Litúrgic de Montserrat*, ps. 289-291. En B. DALMAU – J. URDEIX (ed.), *III Congrés Litúrgic de Montserrat. Crònica, Allocucions. Conferències generals i Ponències de les Seccions*, Barcelona, 1993.

ment teòric, sinó que expressava el viu desig de plasmar-ho en les seves obres. Prova d'això i arran de la seva coneixença amb el bisbe Campins, la intervenció a la Seu de Mallorca ja representava un canvi en aquest sentit, ja que l'havia marcat fortament en la seva manera d'interpretar l'arquitectura sacra.

Un dels objectius del I Congrés fou la propagació del cant gregorià. En aquest sentit, cal assenyalar l'àrdua i infatigable tasca del P. Sunyol o.s.b., el qual mitjançant conferències i cursos per arreu, formà gran quantitat de persones. Entre les quals Antoni Gaudí, assidu a totes les lliçons de cant gregorià que es celebraren, presidides pel P. Sunyol, al Palau de la Música Catalana. És coneguda l'anècdota que, en una encès debat entre músics, el mestre Millet es dirigí a Gaudí amb un to agradable i humorístic: «I vostè que hi diu en tot això, don Antoni?» «Oh, amic va respondre Gaudí, jo ací no vinc a aprendre música, sinó arquitectura.»²² D'ençà de la seva estada a Astorga i de les seves converses amb el bisbe Grau i Vallespinós, es convertí en la seva lectura predilecta *L'année liturgique* (1841-1866) de Dom Guéranger, de la qual extreia suficient inspiració per a la magna construcció intemporal del Temple de la Sagrada Família, a fi que complementés la seva recerca en ajustar-se a tots els detalls i prescripcions litúrgiques del moment.

Conclusió

Tot reconeixent el seu caràcter no gens exhaustiu, mitjançant el present article i prenent de referència el I Congrés Litúrgic de Montserrat, hem volgut fer arribar al lector, sota quatre perspectives contemporànies i diferencials, la importància de la litúrgia i la seva influència posterior en l'arquitectura i en l'art. I com incidí en aquests

22. F. D. P. BALDELLÓ, *Petites biografies de grans Barcelonins*, Barcelona, 1965, p. 79. Extret del article: ADALBERT FRANQUESA o.s.b., *Alguns aspectes del I Congrés Litúrgic de Montserrat*, ps. 288-289. En B. DALMAU – J. URDEIX (ed.), *III Congrés Litúrgic de Montserrat. Crònica, Al·locucions. Conferències generals i Ponències de les Seccions*, Barcelona, 1993.

quatre personatges, eclesiàstics i arquitectes respectivament, la renovació litúrgica amb un canvi de mentalitat i de praxis.

En la magnífica conferència²³ que oferí el P. Adalbert Franquesa als assistents al II Congrés Litúrgic de Montserrat, començà amb unes paraules ben reveladores, per entendre amb major mesura el moment històric en què vivia la litúrgia al començament de segle i com això influiria en tots els estrats de la vida eclesial de forma posterior; en ella, parlà de la importància en l'estudi i en la comprensió de la litúrgia, «com més íntimament i profundament arrelat estigui en l'autèntica tradició de l'Església l'arbre de la litúrgia, millor podrà estendre el seu brancatge i produir fruits més assaonats i més durables. Prescindir d'aquesta llei podrà semblar més coratjós i més eficaç de moment, i serà sempre més atractiu, però la manca d'arrels no tardarà a aparèixer: les més belles i prometedores flors s'aniran succeint i caient sense fruitar. ¿No és aquest un dels perills que podrien comprometre l'esplèndida i prometedora reforma litúrgica actual en el nostre país, com en tants d'altres? [...] Com l'Església, també nosaltres volem ser fidels a aquells valors vitals i tradicionals que han fet possible l'actual renovació, obrint-nos a un constant i progressiu perfeccionament, sense uns trencaments violents que ens farien perdre el bo i millor de la saba vivificant del vell arbre.»

Aquestes paraules, dites per l'eminent monjo de Montserrat, demostraven un cert neguit en l'evolució i futura implantació de la renovació litúrgica a tota l'Església. I cinquanta anys després d'aquesta afirmació del P. Franquesa, en l'art i l'arquitectura sacra, temes que ens ocupen, és encara avui un tema recurrent i gens aliè en aquest debat.

No ens és estrany aquest caràcter transfronterer de les conclusions del Congrés, perquè un tret que n'era distintiu fou la insistència a subratllar un acèrrim «romanisme», com a nota comuna entre tots els parlaments i les conferències del Congrés. Això es demostrà en la mateixa homília del Dr. Antolín, Cardenal Metropolità de Tarrago-

23. ADALBERT FRANQUESA o.s.b., «*El Congrés de 1915 i la seva significació històrica*», II Congrés Litúrgic de Montserrat, vol. I (1966), ps. 5-36.

El fet essencial no rau a conèixer el passat, sinó a entendre el misteri permanent i vinculant de la celebració litúrgica, i com això es tradueix en les seves múltiples manifestacions artístiques.

na, des d'on proclamà la intenció primera del Congrés, com una protesta pública de romanisme i adhesió filial a la Santa Seu. I també quedà palès en el mateix escut²⁴ del Congrés, on es dibuixava sobre el fons de la muntanya de Montserrat la figura de l'altar papal de la Basílica del Laterà.

Cent anys després, a partir de les arrels i de les posteriors conseqüències, encara ara n'estudiem possibles fruits enmig d'aquesta simbiosi entre el sentit de l'Església i el sentit de la Litúrgia que en derivà el I Congrés. Obviant que per a nosaltres el fet essencial no rau a conèixer el passat, sinó a entendre el misteri permanent i vinculant de la celebració litúrgica, i com això es tradueix en les seves múltiples manifestacions artístiques.

24. Mn. Josep Ma. Baranera, en el seu article, explica amb total clarividència la seva significació: *El nostre símbol*, «Vida Cristiana», 1, 1914, p. 17.